

כיצד מתמודדת ההלכה עם סתירות בין חז"ל למחקר הרפואי והמדעי? (1)

הלכות רבות שקבעו חז"ל מבוססות על הנחות על אודות המציאות, לפי ידיעת חז"ל וחכמי הטבע בדורם. כיום, לא תמיד ההשקפה המדעית תואמת את הנחות היסוד הללו. בכדי ליישב את הסתירה מצינו כמה פעמים בדברי המפרשים שנקטו שייתכן ש"נשתנו הטבעים". זוהי טיעון מופלא ומחודש המניח שטבעם של בני האדם, אך לא רק, עשוי להשתנות. במאמרים הקרובים נדגים את הטענה הזאת בכמה מקורות, נלמד כיצד התייחסו אליה הפוסקים במשך הדורות ונדון בהשלכותיה ההלכתיות.

במועד קטן (יא, ב) אמר רב בשם "אדא הצייד", ש"כוורא", היינו, בפשטות – דגים, הם טובים יותר למאכל סמוך לזמן שהם עלולים להסריח, יותר מאשר הזמן הסמוך לצידתם.

על כך כותבים התוספות:

"ובזמן הזה תופסים סכנה למיכל סמוך לסירחון... ושמא נשתנו, כמו הרפואות שבש"ס שאינן טובות בזמן הזה".

התוספות מוסיפים מספר תירוצים נוספים, כגון שיתכן שיש הבדל בין הדגים הגדלים בנהרות בבל לשאר דגים, או שהכוונה לסוג מיוחד של דג ולא לכל הדגים. הצד השווה שבתירוצי התוספות הוא שהם התקשו בסתירה בין מאמר חז"ל לבין המציאות בזמנם. תירוצם הראשון הוא כמובן המשמעותי ביותר מבחינה מעשית. לפיו, חל איסור מצד סכנה על אכילת דגים סמוך לזמן הסרחתם, למרות שהגמרא משבחת אותם במועד זה, ומן הטעם שיש להניח שהשתנה טבע הדגים (או האדם האוכלם), וכדוגמא לדבר הם מביאים את התרופות שבימי חז"ל, שאינן מועילות בזמן הזה, וככל הנראה מאותו הטעם.

כיוצא בזה כתבו התוספות לגבי המבואר בהמשך אותה הגמרא, שבריא הדבר לשתות מים לאחר אכילת דגים (יותר מאשר שיכר או יין), שבזמן הזה אנו תופסים שסכנה לשתות מים לאחר אכילת דגים, וגם לגבי זה תירצו התוספות שייתכן שנשתנו הטבעים. וכך ביאר גם הכסף משנה בהלכות דעות (פרק ד הלכה יח). רבי עקיבא איגר בהגהתו לשו"ע (יו"ד סימן קטז) מביא את דברי התוספות להלכה ואוסר על שתיית מים אחרי אכילת דגים, וכן כתבו הערוך השלחן (שם אות ו') והכף החיים (או"ח סימן קע ס"ק עט).

עוד מבואר בגמרא שם, שיין גרוע ביותר אחרי אכילת דגים ולכן אין לשתותו אחרי אכילתם, ובתוספות הרא"ש ציין שלא כל המקומות שווים, ועכשיו נהגו שהיין טוב יותר. מעניין לדעת שבפועל היה מנהג נפוץ לשתות יי"ש אחרי אכילת דגים, כפי שכותב בשער הציון (סימן קעד, מו) שמחמת כן היי"ש נחשב טפל לדג, ויש שכתבו שיתכן שהוא מחמת דברי הגמרא האלו, הרי שאפשר שחששו לדין זה למרות שבפועל ידעו שאיננו מזיק.

עוד מצינו ביומא (עז, ב):

"אמרו עליו על שמאי הזקן שלא רצה להאכיל בידו אחת, וגזרו עליו להאכיל בשתי ידים. מאי טעמא? אמר אביי: משום שיבתא".

מפרש רש"י, ששמאי הזקן נמנע מלהאכיל את בנו הקטן ביום הכיפורים, משום שלא רצה לרחוץ את ידיו לצורך כך, והחמיר על עצמו שלא ליטול אפילו ידו אחת, וגזרו עליו חכמים שיטול את שתי ידיו ויאכילו, משום שראו חומר גדול בסכנה של מגע באוכלים לפני רחיצת ידים של שחרית, משום שד ששמו "שיבתא" שמשרה רוח רעה על הלחם כשנוגע בו מי שלא נטל ידיו, ולכן סכנה לאוכלו. התוספות מציינים, שאין כל איסור בנטילת ידים שחרית ביום הכיפורים, משום שהיא נחשבת כהסרת לכלוך בלבד, המותרת, "ואין לך מלוכלך בטיט ובצואה יותר מזה שלא נטל ידיו שחרית...". לכן מפרשים התוספות אחרת:

"ושיבתא דהכא ענין אחר הוא, ששורה על האוכל כשבא ליתן פת לתינוק בן ד' וה' שנים, וחונקתו אם לא נטל ידיו באותה שעה, אף על פי שכבר נטלן שחרית. ומה שהעולם אין נזהרין עכשיו בזה, לפי שאין אותה רוח רעה שורה באלו המלכיות, כמו שאין נזהרין על הגילוי ועל הזוגות".

כלומר, אנו לומדים מדברי התוספות אלו, שלא רק המציאות משתנה, אלא בעקבותיה גם ההלכה משתנה. איסורי חכמים שנבעו ממציאות מסויימת, והמציאות בימינו שונה, אם משום שהשתנו הטבעים, או משום שהמציאות רלוונטית רק במקום מסויים ובמקום אחר היא אינה קיימת, גם ההלכה משתנה. (חשוב להעיר בהקשר זה כי הלכות אלו שהן משום חשש סכנה אינן פחותות בחומרתן מהלכות אחרות, ולהיפך, הן עלולות להיות חמורות יותר, שהרי "חמירא סכנתא מאיסורא", בהלכות המבוססות על חשש סכנה מחמירים יותר מאשר בהלכות אחרות).

בגמרא בפסחים (עו, ב) מצינו, שדג שנצלה יחד עם בשר אסור לאכלו "משום דקשיא לריחא ודבר אחר". כלומר, יש בכך סיכון למחלת הצרעת (רש"י). כך נפסק בשו"ע (יורה דעה סימן קטז, ב). אך הרמב"ם השמיט הלכה זו לגמרי. מבאר מהרש"ל (יש"ש חולין פ"ז אות טו): "וחלילה לומר שסמך על חכמתו נגד סוגיא הלכה", ולכן כותב שצריך לומר שלדעת הרמב"ם אין איסור בדגים ובשר שלא התבשלו ממש ביחד, אבל אם התבשלו יחד אכן גם לדעת הרמב"ם אסור.

מדבריו ניתן ללמוד שהוא העלה על דעתו את האפשרות שהרמב"ם השמיט הלכה זו מתוך ידיעת המציאות בימיו שאין אכילת בשר ודגים גורמת לצרעת, ודחה אותה לחלוטין וכתב ש"חלילה לומר" כך. לכאורה, לאור דברי התוספות לגבי כמה הלכות שמקורן בענייני סכנה, היה מהרש"ל יכול לתרץ בפשיטות, שמאחר שבימי הרמב"ם הוא נוכח שאין בכך סכנה, הוא הניח שנשתנו הטבעים, ולכן גם ההלכה השתנתה, ואין זה בבחינת לסמוך על חכמתו נגד הלכה פסוקה. לכאורה, עולה מדברי מהרש"ל שאין לקבל אפשרות זו כסבירה, ושלא כדעת התוספות. אמנם, החתם סופר (יו"ד סימן קא) דוחה את המהלך של מהרש"ל, שאם כן מדוע לא כתב הרמב"ם שבשר ודגים שהתבשלו יחד על כל פנים אסורים באכילה. לפיכך הוא מכריע:

"ויותר נראה דלפי עוצם חכמתו ידע והבין שנשתנו הטבעיים בענין זה, וכמו שכתבו התוספות... ובמג"א (סי' קע"ג סק"א) כ' ג"כ דאפשר דנשתנו הטבעיים ומייתי ראיות אחרות, ומ"מ כל הראיות יש לדחות דהתם ניברר לנו שנשתנה המקום או הזמן,

דוק ותשכח... אבל הכא מי הגיד לנו שבטל אותה החששא, דישראלים נוהרים באמת, ומשארי אומות אין ראייה, דאכלי שקצים ורמשים וחביל גופיה כדאיתא בע"ז (לא, ב) גבי ארמאי דוקאני דשתי גילוי ולא מתו מהם ע"ש, אלא משום דחזינן לרמב"ם דרב גובריה ברפואות וטבעיות שהשמיט הנ"ל, על כרחך ניסה בחקירתו ומצא שנשתנו הטבעיים בזה... ונאמן עלינו הרמב"ם גדול הרופאים".

מדבריו עולה, כי אכן קיימת אפשרות להכריע שנשתנו הטבעים ובכך ליישב את הסתירה בין דברי חז"ל על המציאות ובין מה שנגלה לעינינו בחקירתנו, ולכן כאשר הרמב"ם שהיה חכם ומומחה ברפואות בוחן את המציאות ומגלה אל נכון שהיא שונה ממה שאמרו חז"ל, הוא יכול לפרש שהשתנו הטבעים בענין זה, ועל פי מסקנתו לפסוק שההלכה אינה כפי שנאמר בגמרא.

לא פחות מעניינת היא האמירה של החתם סופר בתוך דבריו, וחוזרת על עצמה במקומות אחרים בתשובותיו, לגבי היכולת להסיק מסקנות על המציאות מתוך מחקר. החתם סופר כותב שאילו לא היה זה הרמב"ם שאנו מניחים שחקר את הנושא, לא היינו יכולים להכריע כך מדעתנו, מאחר שאין לנו את הכלים לברר האם אכילת בשר ודגים מסוכנת לצרעת, שהרי היהודים נמנעים מאכילתם יחד, וממה שהגויים אוכלים אותם יחד ומכל מקום אינם חולים בצרעת אין לנו כל יכולת ללמוד דבר על המציאות בקשר ליהודים, ומשום שגופם של יהודים ושל נכרים הוא שונה. אסמכתא לכך הוא מביא ממה שמצינו בעבודה זרה (לא, ב):

"אמר ליה שמואל לחייא בר רב, בר אריא, תא ואימא לך מילתא מעלייתא דהוה אמר רב אבון (-בוא ואומר לך דבר מעולה שהיה אומר אביך, האמורא רב). כך אמר אבון: הני ארמאי זוקאני (אלו הגויים כרסם נפוחה) דהוו שתו גלויא (משום שהיו שותים משקין מגולים). ולא מתו (-ומדוע לא מתו אף שחז"ל קבעו שמשקה מגולה מסוכן מחשש שנחש יטיל בו ארס?), איידי דאכלי שקצים ורמשים חביל גופיהו (-משום שהם אוכלים שקצים ורמשים, נעשה גופם חס ומחליש את כח הארס)".

מכך מסיק החתם סופר כי מסקנות של מחקרים שייעשו על גופם של נכרים אינן תקפות בנוגע ליהודים, מאחר וכפי המבואר בגמרא התזונה שלהם השונה משל יהודים עשויה ליצור הבדלים בתגובה שלהם לתופעות שונות. לאמירה זו משמעות הלכתית כבדת משקל שנסתדל להתייחס אליה במאמרים הבאים בעז"ה.

על כל פנים, אנו רואים שיש כמה מקורות למהלך זה, המאפשר ליישב סתירה בין דברי חז"ל לבין המציאות בימינו על פי ההנחה שנשתנו הטבעים. במאמר הבא נביא בעז"ה מקורות נוספים. אך לסיום חלק זה של מאמרנו נרצה ללמוד את תשובת הרשב"א (סימן צ"ח) המפורסמת ולבחון האם נראה מדבריו גישה חולקת.

הרשב"א עוסק בנידון בהמה שנמצא שיש בה יתרון איבר, מאלה שעל פי ההלכה היא נטרפת על פיהם. השואל התייחס לדברי הגמרא בחולין (נח) הקובעת כי טריפה אינה יכולה לחיות יותר מ-12 חודשים, ושאל האם בעקבות כך שבהמה זו שלפניו חייתה יותר מ-12 חודשים נכריע שהיא איננה טריפה למרות סימני הטריפה שיש בה. תשובת הרשב"א הנחרצת והתקיפה התפרסמה מאוד. נצטט חלק מלשונו:

"אם ראית ושמעת מי שמיקל ומכשיר ביתרת או בכל מה שמנו חכמים מכלל הטרפיות אל תשמע לו ולא תאבה אליו ולא תהיה כזאת בישראל. וכל מי שמכשיר זה נראה בעיני כמוציא לעז על דברי חכמים. והריני מאריך עמך בדבר זה כדי שיהא לך ולכל ירא וחרד בדבר השם גדר בנויה... ומכל מקום כל אותן שמנו חכמים במשנתנו... אי אפשר להם בשום צד לבא לידי היתר לעולם... ובכל אלו ובכל כיוצא באלו לא אמרו שיהא להן סימן שנים עשר חודש או לידה. שאין לאלו שום סימן בשיהוי דטרפות ידועות הן ובלא שום תנאי נאסרו. ולא נאמר בהן משהינן להו שאי אפשר לחיות למאן דאמר אינה חיה. ומאן דאמר שאינה מתקיימת שנים ושלוש שנים, לא היו דברים. ומי שמעיד **טעה בכך שלא היה מעולם**. וכדאמרין בגמרא, שאל רבי יוסי בן נהוראי את רבי יהושע בן לוי קדירת קנה בכמה. אמר ליה משנה שלימה שנינו, כמה תחסר, רשב"ג אומר עד כאיסר האיטלקי. אמר לו והלא רחל היתה בשכונתנו שנקדר קנה שלה ועשו לה קרומית של קנה וחיה?¹ אמר לו ועל דא את סמך! והלא הלכה רווחת בישראל שמוטת ירך בעוף טריפה. ותרנגולת היתה לרבי שמעון בן חלפתא שנשמטה ירכה ועשו לה שפופרת של קנה וחיה. אלא מאי אית לך בתוך שנים עשר חודש. הכא נמי בתוך שנים עשר חודש. וכיון שכן, **אפילו יצאו כמה ויאמרו 'כך ראינו' - אנו מכחישינן אותן. כדי שיהא דברי חכמים קיימים ולא נוציא לעז על דברי חכמים ונקיים דברים של אלו...** אלא שכל מי שנקרא כדבר זה רעיון רוח ודברי הבאי שומר נפשו ירחק מהם שאין אלו אלא עורון ותמהון לב. ואם תשוב, ומה נעשה וכבר ראינו בעינינו יתרת ברגל ששהתה שנים עשר חודש? זו היא שאמר רבי יהושע בן לוי לרבי יוסי בן נהוראי על דא את סמך? כלומר **אי אפשר. וכאילו אתה מעיד על שאי אפשר שראית אותו בעיניך. או סבה אחרת יש.** וכן בכאן אנו שואלין אותו שמעיד מאין אתה יודע ששהתה זו. שמא שכחת או שמא טעית או שמא נתחלף לך בזמן או שמא נתחלפה לך בהמה זו באחרת. שאי אפשר להעיד שתהא בהמה זו בין עיניו כל שנים עשר חודש. ואם יתחזק בטעותו ויאמר לא כי אהבתי דברים זרים והם אשר ראו עיניהם ואחריהם אלך. נאמר אליו להוציא לעז על דברי חכמים אי אפשר. ויבטל המעיד ואלף כיוצא בו ואל תבטל נקודה אחת ממה שהסכימו בו חכמי ישראל הקדושים הנביאים ובני נביאים ודברים שנאמרו למשה מסיני... וכמה צריכים בעלי הנפש והחיל אשר נגע אלהים בלבם להשמר ולהתרחק מן המקילין מתוך הפטופוטין. שאין הכל בקיאין בתשובות השאלות והדברים שעוקרין את התחומין אשר גבלו ראשונים. אלא צריכין הכל **לשמור העיקרין המסורים בידן של ישראל. ואפילו באין כל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותן ממקומם**".

עיקר דברי הרשב"א הם, שבמצב של סתירה בין המציאות לבין הנחות יסוד שבדברי חז"ל, עלינו לקיים דברי חז"ל ללא פקפוק. נראה מדבריו שיש לכך יותר מטעם אחד. ראשית, עלינו להאמין כי דברי חז"ל תואמים את המציאות נכוחה. שנית, עלינו

¹ כלומר, קנה הנשימה של בהמה שנחסר ממנו חתיכה, מה שיעורו להטריף את הבהמה? אמר לו, שכבר שנינו במשנה (שם נד, א), ששיעורו כגודל מטבע "איסר האיטלקי". חזר ושאלו: הרי כבשה הייתה בשכונתנו שנחסר לה כשיעור זה, וטיפלו בה על ידי שסתמו את הנקב והתרפאה. דחה ריב"ל את דבריו, ואמר לו שאין לסמוך על כך, שהרי הלכה היא ששמוטת הירך היא טרפה בעוף, ולרבי שמעון בן חלפתא הייתה תרנגולת שנשמטה הירך שלה ומכל מקום בעקבות טיפול רפואי החלימה, וכי לא תהיה טריפה? אלא בהכרח צריך לומר שהדבר היה בתוך שנים עשר חודשים, ואחר כך מתה, וכך צריך לומר שאירע גם בכבשה שבשכונתך, וההלכה לא זזה ממקומה שאלו הן סיבות מוחלטות להטרפה, בלי להתחשב בנסיבות.

לשמור על ההלכה מפני שינויים. לכן, במקרים כאלו אנו צריכים להניח שהתצפית שלנו כעת על המציאות הייתה מוטעית.

יתכן, שדברי הרשב"א אינם אמורים אלא בהלכות המסורות לנו מהלכה למשה מסיני, אבל הלכות שחידשו חז"ל על פי מיטב ידיעתם אינם בכלל זה.